

Ramona Monsalvatje: una modernitat perduda

Amiga i musa de Dalí, va viure els seus darrers anys al Psiquiàtric de Salt, que li va servir de refugi tot i no tenir cap malaltia

Ramona Monsalvatje i Teruel: el nom no significa ja gaire res per a ningú, llevat que s'estigui al cas de la trajectòria de Salvador Dalí i del seu cercle d'amistats. Però la dona que es va dir així va ser, en la seva època, una musa no solament per al geni figuerenc, sinó per a molts altres personatges als quals va encisar per la seva bellesa, personalitat i cultura. Només en un entorn de postguerra com el que es va viure al nostre país podia acabar una persona així al lloc més impensable: al Manicomi de Salt. Aquesta és la seva història.

Text > **DANI VIVERN I MONTSERRAT VIVERN**

El 4 de gener de 1902, nasqué a Figueres Ramona Monsalvatje, filla del banquer Jordi Monsalvatje Castanys i de Mercè Teruel Navarro, tots dos d'Olot. El matrimoni va tenir tres altres fills: Joan, Trinitat i Matilde. Ramona era la segona. La cultura era una part inex-

tricable de l'ambient familiar. El pare ja era conegut per la seva col·lecció d'exlibris (uns quinze mil, segons el periodista Josep Playà Maset) i per haver escrit algun llibre sobre la sardana. El cas és que, ja l'any 1917, Ramona i la seva germana Matilde van formar part d'un concert al Teatre Principal de Fi-

gueres: Ramona al piano i Matilde al violí. No va ser l'únic.

En aquella època, Ramona i Anna Maria Dalí havien fet amistat, i d'aquí que es relacionés amb Salvador Dalí. L'escriptora Antonina Rodrigo esmenta en el seu llibre sobre García Lorca una postal que Salvador va enviar a Ramona Monsalvatje des de Madrid, i que portava una nota afegida pels amics de l'artista: «Estimada Ramoneta: basta ya de circunloquios y subterfugios. Todos los amigos de Salvador estamos verdaderamente enamorados de usted». La nota portava set signatures, entre les quals hi havia les dels escriptors Federico García Lorca i José Pepín Bello Lasierra i la del professor d'art Josep Rigol i Fornaguera.

El 1939, el dibuixant barceloní Joaquim Renart i García va dissenyar un exlibris per a Trinitat Monsalvatje en què apareix una figura infantil sortint d'un ou amb la data «1905», l'any del naixement de Trinitat. Sembla que la simbologia de l'ou, tan daliniana, havia impactat en els referents dels intel·lectuals del moment.

L'amistat amb Dalí va inspirar en el pintor el *Retrat de la Ramoneta Monsalvatje* (1925), un oli sobre fusta de 61 x 38 cm. Actualment, és propietat

>> Ramona Monsalvatje, la segona per l'esquerra, al casament de Maria Teresa Lladó, a Salt, el 29 de juliol de 1957. (Foto: ARXIU FAMILIAR)

>> Amb l'uniforme d'ajudant sanitària, acompanyada pel porter del Psiquiàtric, al passeig d'entrada al centre.

(Foto: ARXIU FAMILIAR)

de l'Ajuntament de Figueres, i està en dipòsit permanent a la Fundació Gala Dalí. És molt possible que aquella noia (una bellesa, segons tots els cànons de l'època) hagués inspirat també a Dalí l'oli sobre tela titulat *Figura. Maniquí de Barcelona* (1926). El compositor Eduard Toldrà li va dedicar la peça titulada «Cançó de passar cantant», amb lletra de Josep M. de Sagarra, i que formava part del recull *Garba*, guanyador del primer premi Concepció Rabell, el 1927. I Luis Buñuel li va dedicar una narració titulada «Ramuneta en la playa». Hi diu, com parlant amb ella: «A la Ramuneta se li deia sovint: "La Venus de Milo seria interessant si es vestís amb un mallot de bany de seda verda. Però tu, Ramuneta, amb les teves dues trenes rosses, quedaries molt millor amb un mallot de bany de seda blau cel". I ara —una daina a la riba del mar— saltironeja per la platja, abraçada per un vestit de bany d'adolescent, tendrament modelat, resplendent cobertura de la seva gràcia plàstica, harmonitzada amb les línies del seu perfecte i petit cos pels mugrons aponcellats dels seus pits».

Ramona Monsalvatje ben aviat va destacar com a pianista i com a dissenyadora de models. Nedava a les piscines Picornell, on feia sovint el salt de l'àngel. Sabia conduir (tenia un Opel blanc), parlava idiomes, i també fumava. Era una dona de món.

La Guerra Civil i l'arribada del franquisme, però, van donar un tomb absolut a la seva vida: va haver de passar

per la presó, i va acabar en una institució psiquiàtrica: al Manicomi de Salt.

En el llibre de registre de filiacions del Centre Penitenciari de Dones de Barcelona (presó de les Corts) consta que Ramona Monsalvatje Teruel, resident al carrer de la Cera, va ser detinguda el 8 d'abril de 1940. En aquell moment tenia trenta-vuit anys, però al registre diu trenta-quatre. Queda a disposició del degà del Jutjat d'Instrucció núm. 13 de Barcelona, que és l'autoritat que n'ha ordenat l'ingrés, i en surt el 12 de juny de 1940.

En el llibre *Memòria de la presó de dones de les Corts: Barcelona 1939-1955*, una interna fa esment de Ramona Monsalvatje com a gran pianista (que identifica erròniament com a germana del compositor Xavier Montsalvatge Basols). Afirmar que era filla de banquers i que col·laborava en l'organització de vetllades teatrals i musicals: «Hi havia una pianista que es deia Ramona Montsalvatge [sic], una gran pianista, que era de la família Montsalvatge, que eren banquers; hi havia molts músics i ella era pianista (ja és morta)». També fa constar que va afinar un piano que hi havia allà. La presó de les Corts havia estat un convent de monges franceses. Malauradament, el seu expedient penitenciari no existeix, i, per tant, no podem saber la causa per la qual va ser empresonada. Tampoc no podem saber si algú va intercedir per ella, ja que va passar molt poc temps a la presó. Però aquests dos mesos que hi va passar van marcar la resta de la seva vida, com la de tants i tantes innocents.

El Manicomi de Salt

El Manicomi o Hospital Psiquiàtric Provincial de Salt ha estat un referent per a la nostra família, tant per proximitat física (quasi tots vam néixer al Veïnat de Salt, i hem viscut al carrer «del Manicomi», oficialment el carrer del Doctor Castany) com per relació laboral. El nostre pare, Pere Vivern Fulcarà, hi va treballar en dues etapes, dels anys cinquanta a principis dels seixanta i dels setanta fins que es va jubilar. La nostra mare, Maria Teresa Lladó (1930-2011), hi va començar a treballar amb catorze anys, el 1944, d'allò que ara diem *auxiliar d'infermeria* i que en aquella època era fer una mica de tot i passar les misèries de la postguerra dins d'una misèria encara més grossa: una institució dominada

per monges paüles i per funcionaris que a vegades s'aprofitaven dels pocs o molts béns dels interns. Una excepció noble va ser el doctor Joaquim Castany Bernat, que va posar una mica d'ordre i de llum en aquell antre. Rosa Maria Gil i Joan Boadas ens expliquen al seu llibre *El Psiquiàtric de Salt: Cent anys d'història*, la trajectòria d'aquest doctor, nascut a Puerto Rico el 1891. Va passar de la medicina general a la psiquiatria i va obtenir la plaça de director del Psiquiàtric el 1924, càrrec que ocupà fins que va morir, el 1947. Sota el seu comandament es van atenuar algunes de les «teràpies» que feien més mal que bé, i, sobretot, es va aconseguir un millor tracte per als interns, tot i les precarietats de l'època, gràcies a les peticions que va fer a la Diputació de Girona, entitat de la qual depenia el centre aleshores.

Ramona Monsalvatje, en veure's abocada a aquell drama de la postguerra, i amb moltes possibilitats de ser depurada, es va ingressar ella mateixa al Manicomi amb el vistiplau i la complicitat del doctor Castany. Era el 17 de gener de 1944. Va entrar a la porteria i va dir que volia fer un ingrés. El porter va treure el cap per la finestra-

>> Exlibris del dibuixant Joaquim Renart dedicat a Trinitat Monsalvatje, germana de Ramona.

>> Pavellons de l'Hospital Psiquiàtric de Salt. Monobloc dedicat a dones tranquil·les.
(Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. AUTOR DESCONEGUT.)

ta i va dir: «Molt bé, on és el malalt?». I la Ramona li va respondre: «Soc jo». Naturalment, el porter va quedar astorat de veure una senyora elegantment vestida i pulcrament maquillada que parlava amb tot el seu seny.

No va ser l'únic cas de persona que va anar a raure al Manicomi de Salt per causes alienes a malalties. També s'hi

havia «refugiat» un tal Popescu, que deien que era boig perquè parlava «rar»: en realitat era un aviador romanès que va fugir de la Guerra Mundial i es va quedar al Manicomi per sempre més, fins que hi va morir de vell.

La nostra mare, Maria Teresa Lladó, va fer allà una amistat notable amb Ramona Monsalvatje, tot i la diferència d'edat. Ramona fins i tot va assistir al casament dels nostres pares, amb els quals compartien moltes hores a la feina. Va explicar a la mare que la seva família no havia volgut saber res d'ella. Li va explicar confidencialment que havia treballat com a secretària al gabinet del president Francesc Macià. Aquesta probable —però mai provada, de moment— implicació en tasques d'àmbit polític podria haver estat el detonant de la seva detenció i la decisió posterior d'ingressar al Psiquiàtric. També li va confessar que el doctor Castany la hi havia admès com a pacient amb el subterfugi que patia esquizofrènia. Però hem localitzat en la documentació de l'època la seva fitxa d'ingrés, en què se la defineix com a persona intel·ligent i sociable, amb crisis d'angoixa i depressió, i amb «toxicomania incorregible per cl[orur] mòrfic» (addicció a la morfina), i s'esmenta un ingrés previ a Sant Just Desvern. Fa constar que té una germana casada a Figueres, i la mare i una germana que viuen a Barcelona, però la interessada diu que en desconeix els domicilis.

>> El doctor Joaquim Castany.
(Foto: ARXIU MUNICIPAL DE SALT)

Va prestar serveis com a mecanògrafa a la Direcció (fet corroborat per la mare), i va percebre un jornal igual que el que rebien les ajudants sanitàries de l'establiment, descomptant-li també les cent vuitanta pessetes en concepte d'alimentació i pernoctació. L'estada anava a càrrec de l'Ajuntament de Figueres, a raó de set pessetes diàries, tal com figura en el Padró de Beneficència Municipal. En una carta de l'administrador al cap de Serveis de Beneficència de l'Excel·lentíssima Diputació Provincial del 25 de maig de 1962, consta que Ramona és infermera psiquiàtrica. A l'Hospital Psiquiàtric Provincial de Salt tocava l'harmònim, i també hi havia dirigit obres de teatre.

La mare i altres companyes que la van conèixer la definien com una dona molt intel·ligent, discreta i reservada, però una mica estranya o misteriosa. Era presumida. Li agradava anar maquillada: els llavis pintats, les celles dibuixades, les ungles pintades... Era una dona que no es deixava intimidar. Una vegada, la mare superiora (que, com quasi totes, procedia de fora de Catalunya i s'expressava en castellà) va fer un comentari despectiu de les seves ungles, i Ramona li va contestar, en català i en to irònic: «*Hermana*, és que a vostè no li han pas d'agradar».

Allà, Ramona disposava d'una habitació per a ella sola, i hi passà desapareguda fins que es va morir, el 1965. Curiosament, és l'any que per primer cop es va exposar el retrat que li havia fet Dalí. Tot i que tenia permís per entrar i sortir sempre que volia, quinze dies abans de morir havia demanat una llicència, però al cap d'uns dies va tornar a ingressar. La causa de la mort que consta a l'expedient és broncopneumònia. Era el 16 de març de 1965. Tenia seixanta-tres anys.

Amb la mare, passejàvem amb ella pel carrer «del Manicomi» (llavors per davant del Psiquiàtric només hi havia camps i pallers) i ens solia donar caramels. En el record queda la imatge d'una dona alta, de cabells clars, amb un vestit jaqueta, i d'una especial simpatia tot i que respirava autoritat. Va ser una de tantes vides truncades per una de les guerres més absurdes i pèrfides, que va endarrerir durant dècades el país, la seva cultura i la seva vitalitat, i de les quals Ramona Monsalvatje va ser un exemple.